

ונתנה תוקף – למקורות הפיוט

מים ראשונים: הפיוט "ונתנה תוקף" הוא, ללא ספק, מרגעי השיא של תפילת הימים הנוראים ומחשובי הפיוטים בתולדות הפיוט היהודי. גם בימינו קנה פיוט זה אחיזה בציבור הרחב בארץ, בעקבות מלחמת יום הכיפורים והלחן המרטיט של [יאיר רוזנבלום שחובר בקיבוץ בית השיטה](#), בעקבות ה"ימים הנוראים" של תשל"ג. להלן ציטוט מתוך הערך [ונתנה תוקף](#) בויקיפדיה: "הפיוט נמצא בגניזה קהיר, ותוארך למאה ה-10 לכל המאוחר; על סמך הממצאים מהגניזה, ועל סמך אופי השפה העברית המשמשת בו, מייחסים החוקרים את הפיוט לפייטן ארץ-ישראלי קדום מהתקופה הביזנטית. ייתכן שמדובר ביניי או אלעזר הקליר, שחי בארץ ישראל במאות ה-6 או ה-7 לספירה, או בפייטן ארץ-ישראלי אחר מתקופתם. יש הטוענים גם – על סמך העובדה שאין בפיוט משקל מדויק, על פי תוכנו האוניברסלי ומפני שהוא כמעט לא מחורז – שהוא אף מוקדם לתקופה זו".

אין ספק שהפייטן העלום של פיוט זה, היה בקי במקורות וביסס את מילות הפיוט על פסוקים ומדרשים רבים ושזר אותם ביד האמן שלו לכדי יצירה בפני עצמה. אנו ננסה להתחקות אחר כמה ממקורות אלה ובוודאי שלא נכסה את כולם. נתמקד רק בחלק מהפיוט ובע"ה נשלים בפעם אחרת.

ונתנה תוקף קדושת היום,¹

כי הוא נורא ואיום,²

ובו תינשא מלכותך,³

ויכון בחדס כיסאך ותשב עליו באמת.⁴

אמת כי אתה הוא דיין ומוכיח ויודע ועד,⁵

וכותב וחותם,⁶ וסופר ומונה,⁷

ותזכור כל הנשכחות,⁸

¹ הביטוי "ונתנה תוקף" הוא ייחודי לפיוט והמצאת הפייטן. לא מצאנו (אינה ראייה) ביטוי כזה או דומה לו במקורות קדומים, ואלה המאוחרים מזכירים אותו תמיד בהקשר לפיוט זה. היחיד שמצאנו שמשמש בו, כשגרת לשון, הוא מהר"ם אלשיך (מאה 16, תורכיה, צפת) בהקדמתו לפירושו לתורה: "ונתנה תקף דברי האיגרת" וסביר שהוא שואל אותו מהמקור בפיוט ונתנה תוקף, שהוא כאמור מהמאה העשירית ואולי מוקדם מכך.

² למרות ששינה הפייטן את סדר המילים, נראה שכוונתו לפסוק בחבקוק א ז: "אִים וְנוֹרָא הוּא מְנוּן מִשְׁפָּטוֹ וְשִׁאֲתוֹ יִצָּא". פסוק זה נדרש בשמות רבה ל יז על יצר הרע ובויקרא רבה יח ב על אדם הראשון, שני מוטיבים שנראה להלן.

³ רמז לפסוק מברכת בלעם (במדבר כד ז): "וְיָרֵם מֵאֲגַג מְלָכֵי וְתִנְשֵׂא מְלָכְתָּו" ואולי גם למלכות דוד כמתואר בשמואל ב ה יב: "וְכִי נִשְׂא מְלָכְתָּו בְּעֵבֶר עִמּוֹ וְיִשְׂרָאֵל". אך כאן מדובר בהינשאות מלכות הקב"ה בעולם, כפי שבאה לידי ביטוי בתהלים פרק כד שאנו אומרים בליל ראש השנה ויום הכיפורים: "שֵׂאוּ שְׁעָרֵימָּה וְיִשְׂאוּ פִתְחֵי עוֹלָם וְיָבֵא מֶלֶךְ הַכְּבוֹד". ואפשר גם שעניין זה מודגש על רקע מלכות הארץ (אדום או ישמעאל) המתנשאת, המתוארת במדרשים ופסוקים רבים. מחד גיסא, ביקורת סמויה ותזכורת מי היא המלכות האמתית בעולם, ומאידך גיסא "מלכותא דארעא כעין מלכותא דרקיעא: (מסכת ברכות דף נח עמוד א).

⁴ הפסוק המכונן הוא מתהלים פט טו: "צֶדֶק וּמִשְׁפָּט מְכֹון כְּסֵאֲךָ חֶסֶד וְאֱמֶת יִקְדְּמוּ פָּנֶיךָ", אך ראו גם משלי כ כח במלכות הארץ: "חֶסֶד וְאֱמֶת יִצְרוּ מֶלֶךְ וְיִסְעֵד בְּחֶסֶד כְּסֵאֲךָ". ובמדרש, ראו אבות דרבי נתן נוסח ב פרק מג: "ד' דגלים לכסא הכבוד: צדק ומשפט. חסד ואמת. שנאמר: צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך". ובמכילתא דרבי ישמעאל כי תשא - מסכתא דשבתא פרשה א: "כי ששת ימים עשה ה' את השמים ואת הארץ וביום השביעי שָׁבַת. מָמָה שבת? מן העבודה. או אף מן הדין? תלמוד לומר: וינפש, מגיד שאין הדין בטל מלפניו לעולם; וכן הוא אומר: צדק ומשפט מכון כסאך חסד ואמת יקדמו פניך (תהלים פט טו)". הרי שיש יום דין גם בשבת – וינפש! ואנחנו ממעטים במוטיב הדין בראש השנה שחל בשבת.

⁵ עפ"י הפסוק בירמיהו כט כג: "... וְאֲנֹכִי הַיּוֹדֵעַ וְיָדָע נְאֻם ה' ". ראו גם מכילתא דרבי ישמעאל יתרו - מסכתא דבחדש פרשה ב: "וכי צריך היה משה להשיב? אלא למדה תורה דרך ארץ; בא משה והשיב תשובה לשולחו, שכן אמר משה: אף על פי שהוא יודע ועד, אשיב תשובה לשולחני". ושם נראה לנקד וְיָדָע, אבל אין זה הבדל משמעותי.

⁶ אולי רמז לפסוקים במגילת אסתר: "נִכְתָּב וְנִחְתָּם בְּטַבְעַת הַמֶּלֶךְ" וכן: "כִּי כָתַב אֲשֶׁר נִכְתָּב בְּשֵׁם הַמֶּלֶךְ וְנִחְתָּם בְּטַבְעַת הַמֶּלֶךְ אֵין לְהִשְׁבִּיב". אם כתב וחותם מלך בשר ודם (אחשוורוש) אין להשיב, קל וחומר כתיבה וחתימה של מלך מלכי המלכים.

⁷ לא מצאנו מקור קדום לביטוי זה בחז"ל, ובמקרא, אדרבא, התברך עם ישראל שלא ייספר ולא יימנה, בתפילת שלמה מלכים א ג ח: "וְעִבְדָּךָ בְּתוֹךְ עַמְּךָ אֲשֶׁר בְּחַרְתָּ עִם רַב אֲשֶׁר לֹא יִמְנָה וְלֹא יִסְפָּר מֵרַב". וגם בלעם אמר, במדבר כג י: "מִי מִנָּה עֶפְרַיִם וְיִעֲקֹב וּמִסְפָּר אֶת רֵבֶעַ וְיִשְׂרָאֵל וְכו' ". אולי על דרך ההנגדה בין בשר ודם והקב"ה, אומר הפייטן שהקב"ה כן "סופר ומונה". למרות הריבוי המבורך והעמידה בציבור, הקב"ה בוחן כל אדם ואדם. ראו גם "כבני מרון" להלן.

⁸ לא מצאנו פסוק מקור לביטוי זה, אולי הוא בתפילת חנה בשמואל א א יא: "וְזִכְרְתִנִּי וְלֹא תִשְׁכַּח אֶת אֲמֹתֶךָ". אבל בדברי חז"ל מצאנו, במשנה במסכת תענית פרק ב משניות ג-ד, בסדר התפילה בתעניות ציבור בו מוסיפים שש ברכות לתפילת שמונה עשרה: "ואלו הן: זכרונות ושופרות, 'אל ה' בצרתה לי קראתי ויעניני', 'אשא עיני אל ההרים', 'ממעמקים קראתיך ה', 'תפילה לעני כי יעטוף' ... על הראשונה הוא אומר: מי שענה את אברהם בהר המוריה הוא יענה אתכם וישמע בקול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' גואל

ותפתח את ספר הזיכרונות,⁹

ומאליו ייקרא וחותם יד כל אדם בו.¹⁰

ובשופר גדול יתקע¹¹

וקול דממה דקה ישמע¹²

ומלאכים יחפזון,

וחיל ורעה יאחזון¹³

.....

וכל באי עולם יעברון לפניך כבני מרון,¹⁴

ישראל. על השניה הוא אומר: מי שענה את אבותינו על ים סוף הוא יענה אתכם וישמע קול צעקתכם היום הזה, ברוך אתה ה' זוכר הנשכחות". ראו בהמשך המשנה שם חתימה של כל שש הברכות הנוספות: שומע תרועה, שומע צעקה, שומע תפילה, העונה בעת צרה, המרחם על הארץ. ברכת זכרונות ושופרות משותפת לתפילת תענית ציבור וראש השנה, אם כי בשינוי טופס הברכה החותמת – ותוספת העיקרית המייחדת את תפילת ראש השנה היא ברכת מלכויות. ראו דברינו [מלכויות](#) בראש השנה. וכאן בא הפייטן ומזכיר לנו גם את ברכת זוכר הנשכחות.

⁹ גם זה כמובן ממגילת אסתר: " ... ויאמר להביא את ספר הזכרונות דברי הימים ויהיו נקראים לפני המלך" וכבר דרשו רבים ש"המלך" במגילת אסתר הוא רמז לקב"ה במגילה שכולה בהסתר. ראו גם גמרא ברכות ו' ע"א ששניים שלומדים תורה (בחברותא) נכתבים דבריהם בספר הזכרונות והוא עפ"י הפסוק במלאכי ג טז: "אז נדברו יראי ה' איש את רעהו ויקשב ה' וישמע ויקרב ספר זכרון לפניו ליראי ה' ולחשבי שמו". ראו גם שמות יז יד במלחמת עמלק: "ויאמר ה' אל משה כתב זאת זכרון בספר וכו'". אבל בהקשר של ימי הדין, נראה שהכוונה כאן לאמירת של רבי כרוספדאי בשם רבי יוחנן על שלושה הספרים שנפתחים בראש השנה, "אחד של רשעים גמורין, ואחד של צדיקים גמורין, ואחד של בינוניים" (גמרא ראש השנה טז ע"ב). ראו גם מדרש ספרי דברים פורשם האזינו פיסקא שז את פירוט המעשים וחייתם האדם על פירוט זה (מה שמביא אותנו לחותם שבשורה הבאה: "כך וכך עשית ביום פלוני ...", והוא אומר הן אומרים לו חתום שנאמר: ביד כל אדם יחתום לדעת כל אנשי מעשה", אבל הפיוט מתמקד בדינם של החיים, לא של המתים.

¹⁰ פסוק המקור הוא מאיוב פרק לז ז: "בַּיַד כָּל אָדָם יִחְתָּם לְדַעַת כָּל אֲנָשִׁי מַעֲשָׂהוּ", דברי אליהו לאיוב. עפ"י המפרשים שם, הפייטן ללא ספק שינה את משמעות הפסוק וכוונתו שחותם יד האדם ומעשיו כתובים כולם בספר הזכרונות של הקב"ה. אבל אנו בחרנו להביא מהמדרש את דברי המשנה במסכת סנהדרין פרק ד משנה ה: "לפיכך נברא אדם יחיד, ללמדך שכל המאבד נפש אחד מישראל מעלה עליו הכתוב כאילו איבד עולם מלא. וכל המקיים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא ... ולהגיד גדולתו של הקב"ה - שאדם טובע כמה מטבעות בחותם אחד וכולן דומין זה לזה. ומלך מלכי המלכים הקב"ה טבע כל אדם בחותמו של אדם הראשון ואין אחד מהן דומה לחבירו. לפיכך כל אחד ואחד חייב לומר בשבילי נברא העולם". תפילתנו לפיכך היא, שביום הדין יזכור הקב"ה שאנו חותמו, שכל אדם הוא חותם מיוחד לעצמו, ושכל המקיים נפש אחת מישראל, מעלה עליו הכתוב כאילו קיים עולם מלא. ואין הקב"ה חפץ אלא להצדיק בריותיו ולקיים את עולמו (עפ"י דברים רבה (ליברמן) פרשת ואתחנן).

¹¹ כאן נראה שלא חסרים פסוקים מספר יהושע (כיבוש יריחו), דרך מלחמות בספר שופטים (אהוד וגדעון) ובספר שמואל (שאול ויואב). שופר של מלכים (הכתרת שלמה), של מלחמה וגאולה (ישעיהו, ירמיהו) ועוד ועוד, עד ספר נחמיה בבניית חומת ירושלים. אך כאן נראה שכוונת הפייטן היא יותר לפסוקים כגון יואל ב טו: "תקעו שופר בציון קדשו צום קראו עצה", עמוס ג ו: "אם יתקע שופר בעיר ועם לא יתקדו", וכמובן פסוקי שופרות שזוכרים כבר בתלמוד, כגון זכריה ט יד: "וה' עליהם יראה ויצא כבדק חצו ואדני ה' בשופר יתקע והלך בסערות תימן". ובל נשכח את השופר של מעמד הר סיני, שמות פרק יט: "וה' סיני עשן כלו מפני אשר יד עליו ה' באש ... ויחרד כל הָרָה מֵאֵד: וְהָיָה קוֹל הַשֹּׁפָר הוֹלֵךְ וְחֶזֶק מֵאֵד וכו'".

¹² כאן פשוט שהביטוי נלקח מאליהו בהר חורב, מלכים א פרק יט: " ... וְהָיָה ה' עֹבֵר וְרוּחַ גְּדוֹלָה וְחֶזֶק מִפְּרֹק הַרִים וּמִשֹּׁבַר סֶלְעִים לִפְנֵי ה' לֹא בְרוּחַ ה' וְאַחַר הַרוּחַ רֵעַשׁ לֹא בְרֵעַשׁ ה': וְאַחַר הַרְעַשׁ אֵשׁ לֹא בְּאֵשׁ ה' וְאַחַר הָאֵשׁ קוֹל דְּמָמָה דְּקָה". וזאת, כקונטרסט ברור לקול השופר שבשורה הקודמת. ראו דברינו [אליהו בהר חורב](#) וכן [קול דממה](#) בפרשת פנחס. אך אפשר שהפייטן גם רומז כאן לפסוק באיוב ד טז: "עָמַד וְלֹא אָפִיר מְרֵאָהוּ תַמּוּנָה לִנְגַד עֵינַי דְּמָמָה וְקוֹל אֶשְׁמַע". יש לדממה קול.

¹³ כאן התקשינו למצוא מילות לחפזון המלאכים וחרדתם ביום הדין ונראה שהוא חידוש של הפייטן. ראו בהפך במדרש הגדול שמות כט א שקדושת הכהן הגדול ביום הכיפורים היא שגורמת למלאכים לרעוד מפניו: "בוא וראה כמה גדולה קדושת כהן גדול שאי אפשר לא למלאך ולא לשרף לראות פני שכינה וכהן גדול היה נכנס בשמונה כלים והמעיל קולו הולך ומלאכי השרת רועדין מפניו והיה נכנס בשלום ויוצא בשלום ... כי מלאך ה' צבאות הוא". אך את עצם נוכחות המלאכים בבית הדין של מעלה, מצאנו בדרשה בירושלמי ראש השנה א ג: "הקב"ה אומר למלאכי השרת: העמידו בימה, יעמדו סניגורין יעמדו קטיגורין שאמרו בני היום ראש השנה". ראו דרשה נאה זו בדברינו [מדרשים נאים לראש השנה](#).

¹⁴ פה ברור שהפייטן לקח את דברי המשנה במסכת ראש השנה, פרק א משנה ב: "בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון שנאמר (תהלים ל"ג) היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם". בגמרא ראש השנה יח ע"א הובאו שלושה פירושים לבני מרון: "מאי כבני מרון? הכא תרגימו כבני אמרנא. ריש לקיש אמר: כמעלות בית מרון. (אמר) רב יהודה אמר שמואל: כחיילות של בית דוד. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: וכולן נסקרין בסקירה אחת". (והפרשנים המודרניים מצביעים על המילה נומרוס ביוונית שפירושה מספר). הפייטן נקט כפירוש הראשון: בני אמרנא – צאן, שהרועה סוקר אותם בבוקר כשמוציאם למרעה ובערב כשחוזרים לדעת מניינם (ורש"י מפרש כך על פעולת מעשר בהמה). אבל ייתכן שהפייטן גם מרמז לדעה שאלה חיילות בית דוד בשל מוטיב המלך של ראש השנה וכן לסקירה של כולם כאחת, מה שמתאים יותר לנמשל, לבאי עולם העומדים לפני הרועה הלוא הוא הקב"ה. כך או כן, ראו דברים רבה (ליברמן) פרשת האזינו: "לכך אמר ישעיהו: דרשו ה' בהימצאו. משל למה הדבר דומה? למלך שאמר לעבדיו: צאו והכריזו בכל ממשלתי שאני יושב ודן דיני ממונות. כל מי שיש לו עסק עם חבירו יבוא לפני ואני דן אותו לכף זכות, עד שלא אשב לדון דיני נפשות. אמר הקב"ה יתברך שמו ויתעלה זכרו: הווי יודעים שאני דן את העולם בד' פרקים האלו: בפסח על התבואה, בעצרת על פירות האילן, ב"ה כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון, בחג נידונין על המים. והללו ג' פרקים יושב אני לדון דיני ממונות, להעשיר ולהעני, להרבות או למעט. אבל ראש השנה, זמן דיני נפשות הוא, אם למות, אם לחיים, כדאמרין בתקיעתא דרב ועל המדינות בו יאמר וכו'. ואם עשיתם תשובה לפני אני אקבל אתכם ואדון אתכם לכף זכות ואשמע תפילתכם, שאני משיח מן

כבקרת רועה עדרו¹⁵מעביר צאנו תחת שבטו¹⁶כן תעביר ותספור ותמנה¹⁷ ותפקוד נפש כל חי¹⁸ותחתוך קצבה לכל בריותיך¹⁹ותכתוב את גזר דינם.²⁰

....

אמת כי אתה הוא יוצרם²¹ואתה יודע יצרם כי הם בשר ודם.²²

החלונות מציץ מן החרכים, עד שלא אחתום גזר דין ביום הדין, שנאמר: דרשו ה' בהימצאו". וכבר הקדשנו דף לנושא [דרשו ה' בהימצאו](#) שלפי שיטות מסוימות בפסיקתא היא הפטרת שבת שובה.

¹⁵ הרעיון הכללי של הרועה המבקר את צאנו נזכר בתורה במצוות מעשר בהמה, סוף ספר ויקרא, כז לב-לג: "וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבר תחת השבט העשירי יהיה קדש לה: לא יבקר בין טוב לרע ולא ימירנו וכו'". שם אסור לרועה לבקר בין טוב לרע וחובתו לסמן כל בהמה עשירית כמות שהיא. רק המספר קובע. כאן הקב"ה כן מבקר בין טוב לרע ואולי גם ימיר פשעינו במחילה וסליחה. הביטוי היותר מדויק נלקח מיחזקאל לד יב: "פבקר תרעה עדרו ביום היותו בתוך צאנו נפרשות כן אבקר את צאני והצלתי אתהם מכל המקומות אשר נצפו שם ביום ענן וערפל". שם הדברים הם לנחמה ולטובה, שם הקב"ה בא להציל את צאנו מידי הרועים אשר נכשלו ברעיית העם (ראו הפסוקים שם). ובנבואת ירמיהו לג יג על הטוב באחרית הימים: "בערי החרב בערי השפלה ובערי הנגב ובארץ בנימן ובסביבי ירושלים ובערי יהודה עד תעברנה הצאן על ידי מונה אומר ה'". ראו גם מדרש רבה כא ז בפרשת פנחס על הרועה המשלים את שמירתו ומחזיר את הצאן במפקד מסודר לבעל הבית על מנת שיעבירונו בנאמנות לרועה הבא. והכל שם בשבח [מניית עם ישראל](#) כפי שהרחבנו לדון בפרשת במדבר. אך הפייטן של נתנה תוקף מבקש שנחבר מילים אלה להעברת הצאן של יום הדין כפי המשנה הנ"ל במסכת ראש השנה.

¹⁶ גם "תחת השבט" לקוח מהפסוק בספר ויקרא כז לב: "וכל מעשר בקר וצאן כל אשר יעבור תחת השבט", שהוא כאמור על מעשר בהמה (וכפירוש רש"י שהבאנו בהערה 14 לעיל על "בני מרון"). ראו המחלוקת במשנה בתחילת מסכת ראש השנה אם ראש השנה למעשר בהמה הוא באחד באלול או באחד בתשרי. לשתי השיטות, בפרט לשנייה, יש כאן דימוי חי עבור מי שהעביר זה עתה את צאנו תחת שבטו לצורך פירות המעשר (שעיקר מטרתו היא שמחת חג הסוכות הקרב, ראו בכורות פרק ט משנה ה). ראו הרחבה של קישור מעשר בהמה לפיט נתנה תוקף [בדף של רונן קצוף](#) באתר אוני' בר אילן. לעניינינו במקורות, אולי הכוונה כאן גם לפסוק ביחזקאל כ לז: "והעברתי אתכם תחת השבט והבאתי אתכם במסרת הברית", יחזקאל, כידוע, מכנה את עם ישראל "צאן" במספר רב של מקומות. ואז העברת הצאן תחת השבט היא "כחילול של בית דוד" - שיטת רב יהודה אמר שמואל בגמרא ראש השנה יח ע"א שהבאנו בהערה 14 לעיל.

¹⁷ שוב ספירה ומניה. אולי ברמז לספירה ומנייה לטובה, כברכת בלעם: "מי מנה עפר יעקב ומספר את רבע ישראל" (במדבר כג י) וכריבוי בימי שלמה, מלכים א ג ח: "ועבדך בתוך עמך אשר בחרת עם רב אשר לא ימנה ולא יספר מרב".

¹⁸ איוב פרק יב פסוק י, פסוק שמלווה אותנו כל ימי הסליחות והתשובה: "אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש". ראו מדרש ספרי במדבר פרשת פינחס פיסקא קלט: "פקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר מגיד הכתוב שכל הרוחות אין יוצאות אלא מלפניו. ר' אליעזר בנו של ר' יוסי הגלילי אומר: סימן זה יהיה בידך שכל זמן שאדם נתון בחיים נפשו פקודה ביד קונה, שנאמר: אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב יב י). ראו עוד במדרש ספרי דברים פרשת עקב פיסקא מ: "... כיוצא בו אתה אומר: הנה לא ינום ולא ישן שומר ישראל (תהלים קכא ד). וכי ישראל בלבד הוא שומר? והלא הוא שומר את הכל, שנאמר: אשר בידו נפש כל חי ורוח כל בשר איש (איוב יב י). ומה תלמוד לומר שומר ישראל? כביכול שאינו שומר אלא ישראל ובשביל שמירה ששומרם, שומר את הכל עמהם". מדרש זה עשוי להסביר את הלשון האוניברסלית של פיט נתנה תוקף שחוץ מהזכרת הזמן היהודי: ראש השנה ויום הכיפורים, מדבר בשפה כללית לכל באי עולם. מי שמכונים גם "באי בראשית". שהרי בא' בתשרי נברא העולם.

¹⁹ ראו 'קצבה' לבני אדם, במסכת ביצה דף טז עמוד א: "כל מזונותיו של אדם קצובים לו מראש השנה ועד יום הכפורים, חוץ מהוצאת שבתות והוצאת יום טוב, והוצאת בניו לתלמוד תורה. שאם פחת - פוחתין לו, ואם הוסיף - מוסיפין לו". עוד בגמרא בבא בתרא דף י עמוד א: "דרש ר"י ברבי שלום: כשם שמזונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, כך חסרונותיו של אדם קצובין לו מראש השנה, זכה - הלא פרוס לרעב לחמך, לא זכה - ועניים מרודים תביא בית". ובלשון המדויקת 'קצבה לבריות' מצאנו ביטוי זה במדרש תנחומא שהוא מאוחר לפיט ואולי לקח ממנו. ראו מדרש תנחומא פרשת מקץ סימן א: "למה נקרא שמן שחקים? שהן שוחקין את המים וממתקין אותם, ואח"כ הן יורדין ובקצבה הן יורדין. שהקב"ה קוצב לבריות כמה גשמים יורדין מראש השנה ועד סוף השנה. אמר רשב"י: כשישראל זוכין יורדין על הצמחין ועל האילנות ועל הזרעים והעולם מתברך, וכשהן חוטאין יורדין בימים ובהנהרות. מכל מקום אינו פוחת מקצבה שפסק מפני שכל דבר ודבר שיוצא מפי הקב"ה בקצבה הוא נותן".

²⁰ מדרש תהלים (בובר) מזמור טז (על בסיס גמרא ראש השנה טז ע"ב): "בראש השנה שכותב גזר דינם לחיים, וביום הכפורים חותם אות".

²¹ פסוקים רבים יכולים לשמש מקור לאמירה שהקב"ה הוא יוצר האדם, כמו הבריאה כולה. מכולם, סביר שהפייטן התכוון לפסוק מהמשנה בראש השנה שכבר הזכרנו לעיל בבני מרון: "בראש השנה כל באי העולם עוברין לפניו כבני מרון שנאמר (תהלים ל"ג) היוצר יחד לבם המבין אל כל מעשיהם". ואנו נוסיף את הפסוק מישעיהו סד ז: "ועתה ה' אבינו אתה אֲנַחְנוּ החֹמֵר וְאַתָּה יִצְרָנוּ וּמַעֲשֵׂה יָדְךָ פְּלָנוּ".

²² נראה שהפסוק המכוון כאן הוא בתהלים פרק קג יד: "כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אֲנַחְנוּ" ומכאן גם המשך הפיוט: אדם יסודו מעפר וכו'. ובמדרש אבות דרבי נתן נוסח א פרק טז: "כך עתידים ישראל לומר לפני הקב"ה: ריבונו של עולם, אתה יודע ביצר הרע שהוא מסית בנו, שנאמר: כי הוא ידע יצרנו (תהלים קג יד)". ובבראשית רבה פרשת נח פרשה לד סימן י: "אמר רבי חייא רבה: עלובה היא העיסה שנחנתומה מעיד עליה שהיא רעה: כי יצר לב האדם רע מנעוריו. אבא יוסי החרס אומר: עלוב הוא השאור, שמי שברא אותו מעיד עליו שהוא רע, שנאמר (תהלים קג) כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אֲנַחְנוּ". ראו דברינו בפרשת נח [יצר לב האדם רע מנעוריו](#). אז אולי גם הנחתום צריך לקחת אחריות מסוימת על העיסה שגיבל. ובכל מקרה, יסלח האדון, כמאמר אליהו רבה (איש שלום) פרשה יד: "באותה שעה נפתח להם פתח רחמים לפושעי ישראל לקבל בתשובה, ולומר לפניו: ריבונו של עולם, גלוי

אדם יסודו מעפר וסופו לעפר,²³

בנפשו יביא לחמו,²⁴

משול כחרס הנשבר.²⁵

כחציר יבש²⁶ וכציץ נובל,

כצל עובר²⁷ וכענן כלה²⁸

וכרוח נושבת ואבק פורח וכחלום יעוף.²⁹

יודוע לפניך כי יצר הרע מגרה בנו. ברחמיך הרבים קבלינו בתשובה שלימה לפניך. ואולי גם היודע יצר כל יצורים, יודע גם להבחין בין מי שחטא ומי שלא חטא כמאמר מדרש תנחומא פרשת קרח סימן ז: "אתה יודע מחשבותיו של אדם ומה שבלבבות והכליות יועצות ויצרי בריותיך אתה מבין. ואתה יודע מי חטא ומי לא חטא, מי מרד ומי לא מרד. אתה יודע רוח של כל אחד ואחד מהן".

²³ הכוונה בפשטות לפסוק בבראשית ג יט, לאחר חטא עץ הדעת: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב". ראו ויקרא רבה כ ב, פרשת אחרי מות שמפליג בשבחיו ותפארתו של אדם הראשון שעקבו היה מכהה את גלגל החמה, "ואחר כל השבח הזה: כי עפר אתה ואל עפר תשוב". ולפיכך מה יש לנו, שאר בני תמותה לשמוח ולקוות בעולם הזה. ראו עוד דרשתו של רבי שמעון בן יוחאי בבראשית רבה כ סימן י, שמדגיש את המילה "תשוב" שבפסוק: "כי עפר אתה ואל עפר תשוב, מכאן רמז לתחיית המתים מן התורה: כי עפר אתה ואל עפר תלך לא נאמר, אלא תשוב". והפייטן שלנו נקט בלשון "וסופו לעפר". האם שינוי לשון זה משמעותי? האם בחר הפייטן להתעלם מדרשת רשב"י משום שתחיית המתים איננה רלוונטית לעמידתנו בימי הדין כאן בעולם הזה?

²⁴ ביטוי זה לקוח ממגילת איכה, המיוחסת לירמיהו, פרק ה פסוק ט: "בִּנְפִשְׁנוּ נְבִיא לְחַמְנוּ מִפְּנֵי חֶרֶב הַמְדָבָר". ואולי גם רמז לאזכור הביטוי בהושע ט ד: "כִּי לְחֶמְס לְנַפְשָׁם לֹא יְבֹא גֵיַת ה' ". ובמדרש, ראו איכה רבה ה ט: "בנפשו נביא לחמנו – אמר רשב"ג: הראשונים על ידי שהירחו מקצת צרתן של ארבע מלכויות קצרה רוחן, אבותינו כתיב בהון: ותקצר נפש העם בדרך (במדבר כא ד), דניאל אמר: אֶתְכַרֶּית רוחי אָנֹה (דניאל ז טו), ישעיה אמר: על כן מלאו מַתְנֵי חִלְחָלָה (ישעיה כא ג), ירמיה אמר: בנפשו נביא לחמנו. אנו שנתונים בתוך ארבע מלכויות, על אחת כמה וכמה". ראו מקבילה (מקור?) בשיר השירים רבה ג ב והסיום שם: "אנו שאנו מובלעין בתוך מעיהן כמה ימים וכמה שנים וכמה קצים וכמה עיבורן, על אחת כמה וכמה". אז אולי בימינו, במדינת ישראל העצמאית, נוכל להקל מעט.

²⁵ לא מצאנו פסוק לביטוי זה ונראה שהוא מטבע לשון שטבע הפייטן. לשון זו מרמזת, כמובן, להלכות טומאה וטהרה הקובעות שכלי חרס שנטמא אין לו תקנה אלא בשבירה: "אין טהרה לכלי חרס אלא שבירתו" (תוספתא מסכת כלים (בבא קמא) פרק ז הלכה יד). אלא שאדם איננו חרס וכבר אמר בעל ספר תהלים (נא יט): "זִבְחֵי אֱלֹהִים רוח נְשַׁבְּרָה לֵב נְשַׁבְּרָה וְנִדְבָה אֱלֹהִים לֹא תִבְזֶה". ובאו על כך דברי המדרש במסכת סוטה ה ע"ב: "א"ר יהושע בן לוי: בוא וראה כמה גדולים נמוכי הרוח לפני הקב"ה. שבשעה שבית המקדש קיים, אדם מקריב עולה - שכר עולה בידו, מנחה - שכר מנחה בידו. אבל מי שדעתו שפלה, מעלה עליו הכתוב כאילו הקריב כל הקרבנות כולם, שנאמר: זבחי אלהים רוח נשברה (תהלים נא); ולא עוד, אלא שאין תפלתו נמאסת, שנאמר: לב נשבר ונדכה אלהים לא תבזה (שם)". ראו דברינו [זבחי אלהים רוח נשברה](#) בפרשת צו.

²⁶ ראו שני פסוקים סמוכים בישיעיהו פרק מ, פסוקים ז-ח: "יִבֶּשׂ חֲצִיר נִבְלָ צִיץ כִּי רוח ה' נִשְׁבָּה בוּ אֶכֶן חֲצִיר הָעֵם: יִבֶּשׂ חֲצִיר נִבְלָ צִיץ וְדָבַר אֱלֹהֵינוּ קֹסֵם לְעוֹלָם". ומכל המדרשים על פסוק זה, בחרנו במדרש פתרון תורה פרשת ראשי המטות עמוד 219 שרואה באפסות זו דווקא סיבה להתבוננות ועשייה: "אמר ר' תנחומא: אדם חציר יבש, ראה צרכיך ודע לפני מי אתה עמל ומי הוא בעל מלאכתך, ולפני מי אתה מדבר ולפני מי אתה נודר ולפני מי אתה נשבע - לפני מלך מלכי המלכים ברוך הוא, מושב יקר בשמים ממעל ושכינת עזו בגבהי מרומים. ואל תאמר לא הייתי יודע, שהכל גלוי ויודוע לפניו, שהוא תוכן לבבות ונוצר נפשות, יודע ומבין ומשלם לאדם כפועלו וכמעשה ידיו".

²⁷ הפסוק אליו מכוון כאן הפייטן הוא ללא ספק: "אָדָם הִלְבֵּל דָּמָה יִמְיוֹ כִּצְלַ עוֹבֵר" (תהלים קמד ד). ובאו עליו דברי המדרש בקהלת רבה פרשה א סימן א: "שלמה אמר: כי מי יודע מה טוב לאדם בחיים ויעשם כצל (קהלת ו יב), באיזה צל? אם כצלו של כותל - יש בו ממש. אם כצלו של דקל - יש בו ממש. בא דוד ופירש: ימיו כצל עובר (תהלים שם). ר' הונא בשם רב אחא: כהדין עופא דעבר וטוליה עבר עמיה (כאותו עוף שעובר וצילו עובר איתו). שמאל אמר: כצלן של דבורים שאין בו ממש של כלום". וכבר קדם לו מדרש בראשית רבה צו ב, בפטירתו של יעקב אבינו, שמזכיר פסוקים נוספים על אפסות הצל: "ויקברו ימי ישראל למות, זהו שאמר הכתוב: כי גרים אנחנו לפניך ותושבים ככל אבותינו, כצל ימינו על הארץ ואין מקוה (דברי הימים א כט טו), והלואי כצלו של כותל או כצלו של אילן! אלא כצלו של עוף בשעה שהוא עף, שנאמר: ימיו כצל עובר". ועל מנת לא להישאר באווירה קשה זו, נזכיר את דברינו [וסוכה תהיה לצל](#) בהם הראינו שזו בדיוק מטרת מצוות הסוכה הבעל"ט, לסמל צל קבוע ויציב יותר, ככתוב: "וְסִכְּהָ תִהְיֶה לְצֵל יוֹמָם מִחֶרֶב וּלְמַחְסֵה וּלְמַסְתּוֹר מִזֶּרֶם וּמִמְטֵר" (ישעיהו ד ו). ובמדרש רות רבה ה ד: "בוא וראה כמה גדול כוחן של צדיקים וכמה גדול כוחה של צדקה וכמה גדול כחן של גומלי חסדים שאין חסין לא בצל שחר ולא בצל כנפי ארץ ולא בצל כנפי שמש ולא בצל כנפי חיות ולא בצל כנפי כרובים ולא בצל כנפי שרפים, אלא בצל מי שאמר והיה העולם, שנאמר (תהלים ל"ו) מה יקר חסדך אלהים ובני אדם בצל כנפיך יחסיוך".

²⁸ הפסוק הוא איוב פרק ז פסוק ט: "כִּלְהָ עֵנָן וַיִּלְךְ בֶּן יוֹרְד שְׂאוֹל לֹא יֵעֲלֶה". ובמדרש אוצר המדרשים (אייזנשטיין) עולם קטן עמוד 406: "ברא הקב"ה בעולם: ענן קשת ברק לפיד שלג מטר. וכולם ברא באדם: ענן - מיתתו של אדם שנאמר: כלה ענן וילך". חז"ל אמנם ראו בפסוק זה, בעיקר בחציו השני, כפירה של איוב בתחיית המתים (בבא בתרא טז א), וכן הוא בתנחומא בראשית סימן ה: "הצדוקין כופרין ואומרים כלה ענן וילך כן יורד שאל לא יעלה". גם גדולי מחשבת ישראל, רס"ג בספרו האמונות והדעות מאמר ז והרמב"ם באגרת תחיית המתים, מביאים פסוק זה כבעייתי בהקשר של תחיית המתים, אבל נראה שהפייטן לקח את מה שנוגע לחיינו כאן בעולם הזה, כפי שכבר ראינו בהערה 23 לעיל. וחיים אלה הם אכן כענן כלה. האמונה בתחיית המתים ודאי שאיננה מקלה על עמידתנו ביום הדין, בו אנו מבקשים חיים בעולם הזה ודואגים על השנה המתחילה כעת.

²⁹ הביטוי לקוח מאיוב פרק כ, דברי צופר הנעמתי לאיוב. ראו שם מספר פסוקים ובתוכם גם הביטוי כחלום יעוף: "הַזֹּאת יִדְעֶת מִנִּי עַד מִנִּי שֵׁם אָדָם עָלֵי אָרֶץ: ... אִם יֵעֲלֶה לְשָׁמַיִם שִׂיאוּ וְרָאשׁוּ לְעֵב יִגִּיעַ ... כְּחֹלֹם יַעֲוֹף וְלֹא יִמְצְאוּהוּ וַיִּדַּד כְּחִזְיוֹן לִלְהָ". וחז"ל דרשו פסוקים אלה על אדם הראשון. ראו בראשית רבה כא ג: "אם יעלה לשמים שיאו וראשו לעב יגיע ... שמגיע לעננים. א"ר יהושע בר' חנינא ור"י ברבי סימון בשם ר' אלעזר: מלוא כל העולם כולו בראו. מן המזרח למערב ... מן הצפון לדרום ... אף כחללו של עולם. כגללו לנצח יאבד - על שגילל מצוה קלה, נטרד מגן עדן: רואיו יאמרו אי - הן הוא האדם? כיון שטרדו התחיל מקונן עליו, ואומר: הן האדם היה כאחד ממנו". ראש השנה הוא עפי' המסורת בו נברא אדם הראשון וחטא ונסלח לו. ובדברים רבה פרשת ואתחנן, נדרשים פסוקים אלה על משה שביקש לא למות ולהיכנס לארץ והקב"ה עונה לו: "כבר קנסתי מיתתך על אדם הראשון".

לשנה טובה תכתבו ותחתמו

לשנת חיים וקיימים³⁰

מחלקי המים

מים אחרונים: כבר זכינו לחזור ולהרחיב מקורות פיוט זה, אך עדיין לא נגענו אלא במקצת מהמקורות ולא סקרנו את הפיוט כולו. נשלים בע"ה במועד זה בשנה האחרת, כולנו בה נצבים חיים וקיימים.

³⁰ איחול נאה זה לראש השנה, שיסודו בתפילת הכהן הגדול ביום הכיפורים, מצאנו מקורו והוא במדרש שכל טוב (בובר) בראשית פרק יח: "ויאמר שוב אשוב אליך. כִּפֹּל הדיבור, כלומר אמת ונכון, כי בודאי אשוב בלי ספק, כעת חיה. כעת הזאת לשנה הבאה, וכולכם היו חייין וקיימין". מכאן שאנו מאחלים איש לרעהו שנזכה לעמוד למועד הזה כעת חיה בראש השנה של השנה הבאה, כולנו חיים וקיימים, כמו שהמלאך בישר לשרה שאת פקידתה אנו קוראים היום הראשון של ראש השנה. ואולי זו עוד סיבה, אם כי עקיפה, לקריאת פקידת שרה ביום הראשון של ראש השנה שלא הזכרנו בדברינו [וה' פקד את שרה](#) במועד זה בשנה האחרת.